

OP ZOEK NAAR HERSTELRECHT: OVERWEGINGEN NA JAREN BEMIDDELINGSWERK

Leo VAN GARSSE*

Inleiding

Begin 1993 startte de onderzoeksgroep Penologie en Victimologie van de K.U. Leuven met een actie-onderzoek “herstelbemiddeling”.¹ Doel van dit onderzoek was na te gaan of er mogelijkheden waren tot bemiddeling tussen daders en slachtoffers van relatief zware criminaliteit en zo ja, welke invloed de resultaten van dit soort bemiddelingswerk zouden hebben op de gerechtelijke afhandeling van de zaak.

Zelf was ik in die periode werkzaam bij de V.Z.W. Oikoten waar wij sinds 1987 in opdracht van de Vlaamse Gemeenschap vanuit de praktijk op zoek waren naar zinvolle alternatieven voor de maatschappelijke reactie op eerste delicten (of “als misdrijf omschreven feiten”) gepleegd door minderjarigen. Onder de noemer “vereffening” werden hierbij sinds 1988 systematisch ook de slachtoffers betrokken. Hierbij bevonden we ons eigenlijk in een model dat, achteraf beschouwd, zondermeer als een vorm van dader-slachtofferbemiddeling kon worden gezien. Als praktijkwerkers was deze term ons tot dan toe echter niet vertrouwd. Niettemin was het onze parallelle ervaring met minderjarigen die ons met het onderzoek rond “herstelbemiddeling” in contact bracht. In 1993 werd mij gevraagd om hierin deeltijds te fungeren als bemiddelaar, gekoppeld aan een eveneens deeltijds onderzoeker, die de praktijkervaring zou verslaan en systematiseren, en ze becommentariëren vanuit een meer theoretisch en conceptueel kader.

Het werd de start van de herstelbemiddeling die, voor de oorspronkelijk doelgroep, inmiddels in zeven arrondissementen als praktijk aanwezig is en voor minderjarige daders in Vlaanderen een quasi veralgemeend aanbod is geworden.² Ik had het genoeg heel deze evolutie de voorbije jaren van nabij te kunnen meemaken, eerst als bemiddelaar, sinds 1996 als coördinator van de Bemiddelingsdienst Arrondissement Leuven en sinds 1998 als verantwoordelijke voor de implementatie van het project over Vlaanderen, dit vanuit de in 1998 opgerichte V.Z.W. “Suggnomè”, “Forum voor Herstelrecht en Bemiddeling”.

* Coördinator en implementator herstelbemiddeling bij de V.Z.W. Suggnomè, Forum voor Herstelrecht en Bemiddeling.

1. Cf. I. AERTSEN, L. VAN GARSSE, T. PETERS, *Herstelbemiddeling, Onderzoeksrapport periode 1/1/1993-31/10/1994*, onuitg., Leuven, K.U.Leuven, Faculteit Rechtsgeleerdheid, 1994; I. AERTSEN en L. VAN GARSSE, *Tussen dader en slachtoffer: bemiddeling in de praktijk. Onderzoeksrapport herstelbemiddeling periode 1/11/1994 – 31/12/1995*, onuitg., Leuven, K.U.Leuven, Faculteit Rechtsgeleerdheid, 1996.

2. Voor uitvoeriger toelichting aangaande de specifieke aanpak en de actuele gang van zaken in deze diverse projecten, althans wat het arrondissement Leuven betreft, verwijs ik graag naar het artikel van L. DEVRIENDT in dit nummer.

Vanuit deze V.Z.W. werden de voorbije jaren naar Leuvens concept bemiddeldingsdiensten opgericht in de arrondissementen Brugge, Dendermonde en Kortrijk (1999), Oudenaarde (2000) en Tongeren (2001).

In wat volgt wil ik, mij baserend op onmiddellijke ervaring, even stilstaan bij enkele bevindingen die de praktijk van de voorbije jaren ons heeft opgeleverd. In een eerste deeltje schets ik hoe we in de praktijk tot de idee van bemiddeling zijn gekomen. Vervolgens tracht ik een beeld te geven van hoe de notie “herstel” zich vanuit de praktijk van het bemiddelingswerk aandient. Hierna sta ik stil bij de specifieke relatie van dit “herstel” met de strafrechtelijke afhandeling. Dit brengt me bij een wat specifieke definitie van de notie “herstelrecht”, een definitie waarvan we in een laatste deel enkele indicaties geven inzake praktische toepasbaarheid.

Het weze me vergeven dat ik in mijn verhaal niet echt het onderscheid maak tussen wat als bevinding stamt uit het éne, dan wel uit het andere bemiddelingsproject. Er mag dan wel een hemelsbreed verschil zijn tussen jeugdbescherming en volwassenenstrafrecht, voor ons als bemiddelaars manifesteerden de verschillen in aanpak, als ze al aanwezig waren, zich veeleer als graduele accentverschuivingen op een continuüm dan als abrupte breuken.

1. De evolutie naar de bemiddelingsmethode: de pedagogische insteek³

Zeer vaak wordt de herstelrechtelijke gedachte gemotiveerd vanuit het standpunt van het slachtoffer. Het herstelrecht wordt hierbij aanbevolen als een noodzakelijke correctie bij het klassieke strafrechtelijk denken. Dit laatste wordt verweten uitermate dader- en opsporingsgericht te zijn en het slachtoffer vaak te “gebruiken” als “getuige”. Is het niet op de eerste plaats dit slachtoffer dat behoefte heeft aan “herstel”, en dat aan deze behoefte via de klassieke rechtspraak niet of nauwelijks toekomt? Toch was het bij ons veeleer via de bekommernis voor de dader dat we de methode van bemiddeling op het spoor kwamen.

1.1. 1982: BASISSTELLING: DELINQUENTIE EN ZELFBEELD

De Oikoten V.Z.W. is een private vereniging, opgericht in 1982 en verwierf sindsdien vooral bekendheid vanwege de organisatie van zgn. ‘onthemende projecten’, waaronder de voettochten voor jeugdige delinquenten naar Santiago de Compostela. De vereniging deed bij haar ontstaan nogal wat stof opwaaien, in het bijzonder omdat uit de hele idee een radicale breuk met het toenmalige beschermingsdenken sprak.

Toen de eerste tocht in 1982 van start ging, dachten de initiatiefnemers dat deelname aan een dergelijke onderneming de jonge delinquenten kon overtuigen van hun eigen mogelijkheden en perspectieven en hierdoor zou bijdragen tot het disfunctioneel maken van het delinquent gedrag en tot maatschappelijke integratie.

3. Cf. de jaarverslagen 1987-91 van de V.Z.W. Oikoten, Tildonk. Zie ook: *Het vereffeningsfonds, Het experiment voorbij, Verslagboek seminarieereeks*, Onuitg., Provincie Vlaams Brabant, Leuven, 1999, p. 10 e.v.

Na vijf à zes jaar tochten te hebben georganiseerd, volgde er een uitgebreid follow-up onderzoek.⁴ Hieruit bleek dat de hypothese van de initiatiefnemers enerzijds bevestigd werd en anderzijds verruimd: zo bleek de aandacht voor de kwaliteit van het zelfbeeld inderdaad een belangrijke sleutel te zijn tot het tegengaan van recidive. Dit “zelfbeeld” is echter méér dan louter de idee van de jongere over zichzelf: de geloofwaardigheid en het respect van de jongere die hij bij zijn “relevante derden” oproept, heel in het bijzonder de eigen bloedverwanten, bleek uit ons onderzoek verreweg de meest dominante sleutel tot maatschappelijke intergratie. Deze vaststelling dreef Oikoten met nog méér overtuiging in de richting van een emancipatorische pedagogiek: *Delinquenten, jong of niet, helpt men niet door ze te beschermen, maar door hen als volwaardig persoon een reële verantwoordelijkheid, een opdracht te geven. Hierin ligt immers voor hen de kans zichzelf te manifesteren, ook en vooral ten aanzien van hun naaste familie en kennissenkring, hun zgn. “relevante derden”.*

1.2. 1987: DE AANZET TOT HET BEMIDDELEN

Met het organiseren van die tochten viseerde Oikoten V.Z.W. uitdrukkelijk een groep van herhaaldelijk geplaatste jongeren, vaak met een reeks criminele feiten, de “restgroep” van de toenmalige Bijzondere Jeugdzorg. Het relatieve succes van deze controversiële aanpak had hierdoor des te meer uitstraling. Wellicht ook hierom kreeg Oikoten van de toenmalige Minister van het Vlaams Gemeenschapsministerie voor Gezin en Welzijn, de opdracht tot een zoektocht naar een alternatieve aanpak van jongeren die pas de eerste stappen zetten in de richting van criminaliteit. Vanuit het voorgaande waren we eerst en vooral uit op een herstel van de geloofwaardigheid van de jongere t.a.v. zichzelf en in het bijzonder naar een vrijwaring of versterking van de relaties tussen de jongere en zijn naaste familie. Het werd ons al spoedig duidelijk dat het hier om een ambitieuze doelstelling ging. De impact van de eerste strafbare feiten op het gezin van de jonge dader bleek over het algemeen immers zeer groot te zijn. Keer op keer werden we geconfronteerd met ware gezinsdrama’s waarbij het vertrouwen tussen ouders en kinderen wel voor altijd verloren leek en de wederzijdse kwetsuren zeer diep bleken. In het licht van de bevindingen uit ons onderzoek was dit soort vaststellingen ronduit alarmerend.

1.3. 1987-1988: VAN “DIENST AAN DE GEMEENSCHAP” NAAR BEMIDDELING

We gingen dus op zoek naar een kader waarbinnen de jongere zijn geloofwaardigheid zou kunnen herstellen en zijn krediet herwinnen. In eerste instantie werd hierbij gedacht aan ‘dienstverlening aan de gemeenschap’ als alternatief voor een meer punitieve ingreep. Het alternatief van de dienstverlening aan de gemeenschap was in België inderdaad reeds mogelijk gemaakt door de Wet van 1965 op de Jeugdbescherming, maar werd tot de jaren negentig althans in Vlaanderen

4. L. VAN GARSE, *Waarheen leidt de tocht? Evaluatie van de Oikoten-tochten als hefboom tot maatschappelijke integratie van jongeren uit de bijzondere Jeugdbijstand*. Onuitg. Onderzoeksrapport, Tildonk, V.Z.W. Oikoten, 1993, pp. 226.

nauwelijks toegepast.

We zagen in onze praktijk volgende complicaties opduiken:

- De magistraten voelden zich veelal onzeker in het bepalen van “tarieven” voor de gemeenschapsdienst en deden hiervoor nogal eens een beroep op ons inzicht in de ‘pedagogische opportuniteit’. De jongeren en de ouders zagen ons hierdoor nogal eens in een verkapte rechterspositie terechtkomen. Vaak was de gemeenschapsdienst voor hen niet veel meer dan een straf, wat in het bijzonder de motivatie van de jongere niet ten goede kwam.
- Dit motivationeel probleem was des te groter naarmate de inhoudelijke ‘link’ tussen de gepleegde feiten en de aard van de gemeenschapsdienst onduidelijker was (cf. de dader van “opzettelijke slagen en verwondingen” aan het werk in het plantsoen van een gemeente). Anderzijds bleek het een onmogelijke opdracht om voor elk feit een ‘passende’ gemeenschapsdienst te vinden.
- De feitelijke benadeelde kwam in dit model niet ter sprake. Effectief herstel was dan niet aan de orde. Hierdoor was de jongere ongewild gedoemd zijn ouders tot slachtoffer te maken van zijn daden: als burgerlijk verantwoordelijken moesten deze uiteindelijk toch nog voor de schade opdraaien.

Globaal genomen moesten we inzien dat de gemeenschapsdienst als alternatieve maatregel allerminst aan onze aspiraties voldeed. Het ontbrak deze maatregel immers aan inhoudelijke bewijskracht en hierdoor aan geloofwaardigheid bij zowel jongeren als ouders. We wilden ons daarom explicieter gaan toespitsen op het aspect ‘herstel’ als criterium van geloofwaardigheid van de voorgestelde maatregel. En wie kon dit herstelcriterium beter invullen dan het slachtoffer zelf? Dit bracht ons eind 1987 tot het systematisch contacteren van de benadeelde partij. Van hun noden en verwachtingen wilden we de toetssteen maken voor de geloofwaardigheid van de inhoud van onze “alternatieve sanctie”. Ons project was op die manier een bemiddelingsproject geworden.

1.4. START VAN DE BEMIDDELING, MAAR WEERSTANDEN TROEF

Maar, is bemiddeling tussen daders en slachtoffers wel te verantwoorden? Hebben dader en slachtoffer iets met elkaar te maken? Tot het begin van de jaren negentig leek een negatief antwoord voor de hand te liggen. Het gros van zowel de advocaten als de hulpverleners pleitten ervoor beide partijen zover mogelijk uit elkaar te houden.

Voorals de slachtofferbeweging stond uitermate kritisch t.a.v. de idee van bemiddeling. Hun discours was sterk getekend door noties als beveiliging en bescherming, waarbij zij de klassieke gerechtelijke aanpak vooral de quasi-exclusieve dadergerichtheid verweten. Vanuit deze opstelling bepleitten zij ondubbelzinnige slachtofferbekommernis. Ze contesteerden de impliciete dadergerichtheid van sommige van de voorgestelde alternatieven en waren heftige pleitbezorgers van initiatieven die radicaal en ondubbelzinnig de zijde van het slachtoffer kozen. Begrijpelijkerwijs stonden zij zeer kritisch t.a.v. modellen die, zoals het onze, vanuit het werken met daders, bij slachtoffers terechtkwamen.

Bij ons was het inderdaad de pedagogische bekommernis voor de jonge dader, die ons bij het slachtoffer had gebracht. Wat we van het slachtoffer hoopten te krijgen was een soort richtlijn betreffende aard en duur van de ‘alternatieve maatregel’ in functie van de geloofwaardigheid ervan. Er werd ons gewezen op

het element van “het gebruik van het slachtoffer” dat volgens sommigen in ons model schuilging. Meer algemeen vreesde men dat ons aanbod kon leiden tot secundaire victimisering.

Aan daderkant was men niet meteen milder. De visieontwikkeling inzake jeugdrecht ging precies de andere richting uit. De jaren zeventig en tachtig waren gekenmerkt door een groeiende kritiek op het beschermingsmodel zoals vermeld in de Wet van 8 april 1965.

Tegenover het maatregelenrecht gingen stemmen op voor méér rechtzekerheid voor de jongere. Onder de vlag van het emancipatorisch denken deed de term “strafwaardigheid” zijn intrede. Tegenover de jeugdbescherming plaatste men het “jeugdsanctierecht”. Ook vanuit die hoek stond men kritisch t.a.v. het bemiddelingsmodel. Men had vooral problemen met de rol van het slachtoffer. Men vreesde dat de rechtzekerheid van de jongere hierbij werd opgeofferd aan het slachtofferbelang. Men wees op het risico van subjectiviteit in de besluitvorming, willekeur, wraak zelfs. Temidden van al die kritiek werden we die eerste jaren bovendien geconfronteerd met een alarmerend kleine case-load, hetgeen vragen stelde bij de levensvatbaarheid van de nieuwe aanpak.

Anderzijds bleken onze ervaringen de geformuleerde kritieken en bekommernissen eerder tegen te spreken. In vrijwel alle gevallen was het contact met de bemiddelaar de slachtoffers bijzonder genegen en bleek het te voldoen aan een reeks behoeften. Ze apprecieerden over het algemeen zeer uitgesproken dat iemand met hen kwam praten over de gepleegde feiten en de gevolgen ervan. Ze konden hun gevoelens kwijt en kregen de kans hun eigen mythen en fantasieën over de feiten en de daders te toetsen aan de realiteit. Daarnaast kregen ze een bijkomend kanaal voor praktische informatie over hun rechten en mogelijkheden. Ze waren ten slotte zeer tevreden met de mogelijkheden tot advies of concrete pedagogische suggesties naar jongeren en ouders toe “opdat de jongere zo iets toch nooit meer zou doen”. Ook de mogelijkheid tot rechtstreeks contact met de jongere en zijn ouders werd door sommige slachtoffers dankbaar aanvaard en dit allerminst vanuit een door sommigen voorspelde behoefte aan vergelding.

We zagen ook dat de jonge dader en diens ouders dit direct of indirect contact met het eigenlijke slachtoffer aanvoelden als een meerwaarde. Zelfs een rechtstreeks contact – hoe bedreigend ook – werd vaak als logisch of zelfs noodzakelijk gezien vanuit de behoefte tot verontschuldiging en verantwoording. Om al deze redenen voelen de initiatiefnemers van het project aan dat de stap naar het slachtoffer toe absoluut een beloftevol spoor opende.

2. “Herstel” als streefdoel: waarover spreken we?

2.1. “SCHULD” ALS CATEGORIE VAN INTERMENSELIJKE BETROKKENHEID

Is het zinvol, is het werkbaar en te verantwoorden dader en slachtoffer parallel en eventueel gezamenlijk aan te spreken rond het delict? Onderliggend is de fundamentele vraag: is de schuld die op de dader weegt van aard om hem van het slachtoffer te isoleren, of kunnen we zeggen dat ze beide in zekere zin

‘linkt’? Zoals hierboven beschreven wezen onze eerste ervaringen met bemiddeling veeleer in de tweede richting. Onze ervaring was echter te beperkt om toen al enige conclusie toe te laten. Ons engagement in het actie-onderzoek “herstelbemiddeling” was in die periode op de eerste plaats dan ook geïnspireerd door de wens deze denkpiste te kunnen uitdiepen.

Toen we vanaf 1993 dan van start gingen met bemiddeling in dossiers van zware criminaliteit, werd onze aanvankelijke stelling in de nieuwe context al gauw herbevestigd, en dit is tot op vandaag het geval. De bemiddelaar blijkt bij het slachtoffer vrijwel altijd zeer welkom. De door sommigen voorspelde wens van het slachtoffer om “gerust gelaten te worden” om “te kunnen vergeten” ben ik zelf als bemiddelaar in de praktijk nooit tegengekomen. We mogen stellen dat het aanbod van herstelbemiddeling over het algemeen door de benadeelden initieel vooral als slachtoffergericht wordt ervaren. Misschien is dat zelfs des te méér het geval naarmate de feiten ernstiger zijn.⁵ Zeer vaak vinden we bij het slachtoffer vragen waarop het antwoord niet is terug te vinden in een klassiek gerechtelijk dossier: “*Wat voor iemand is die man? Waarom ik? Waarom mijn huis? Ze zeggen dat hij terug zal komen, bestaat die kans?*”

Eigenaardig genoeg leven soortgelijke vragen in veel gevallen ook aan daderkant. Tegelijk is daar een grote behoefte om uit te leggen, begrijpelijk te maken, soms ook wel een vorm van begrip te vragen, laten zien dat men méér is dan alleen maar dader.

Zoals aan slachtofferkant werd het bestaan van een soortgelijke behoefte bij de daders tot voor kort al evenzeer ontkend. Toen we in de aanvangsfase van de herstelbemiddeling verkennend contact namen met mensen van probatie en gevangeniswezen reageerden die veeleer sceptisch op de vraag naar interesse bij hun cliënteel voor dit soort aanbod. Een gevangenisdirecteur stelde resoluut dat hij, in al zijn jaren dienst, bij de gedetineerden nog nooit vragen in die richting had ontmoet. Toch waren er enkelingen die toen reeds signalen optekenden en in de openbaarheid brachten die konden wijzen op vormen van slachtofferbetrokkenheid bij delinquenten. Zij problematiseerden in dit verband de gevangeniscontext, waarbinnen deze signalen niet of onvoldoende konden worden gehoord.⁶ De laatste jaren worden we geregeld en steeds meer geconfronteerd met vragen van gedetineerden, ook na het vonnis en vaak onafhankelijk van welke procedure dan ook, naar vormen met uitwisseling en contact met hun slachtoffers of de nabestaanden.⁷

5. Ruwweg verantwoordt onze ervaring volgende hypothese: “Hoe zwaarder de feiten, hoe méér slachtoffergericht het initiële bemiddelingaanbod wordt ervaren.” Inderdaad, lichtere feiten geven méér aanleiding tot een nadenken over een “regeling”, lijken ook sneller te appelleren op een pedagogische reflex bij het slachtoffer met hierbij de vraag: is het feit, is het door mij geleden leed deze investering wel waard? Is het voor mij niet voldoende als “men” dit buiten mij om “regelt”?

6. Cf. A. NEYS, ‘Gevangenisstraf als doorleefde realiteit’ in o.m. A. NEYS, T. PETERS, F. PIETERS en J. VANACKER (eds), *Tralies in de weg: Het Belgisch Gevangeniswezen, balans en perspectieven*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, Faculteit Rechtsgeleerdheid, 1997, p. 177-208. Deze auteur gebruikt het beeld van een “psychisch abces” bij gedetineerden wanneer zij op deze dimensie niet worden aangesproken. Zie ook: R. GORIS, *Er is een mens vermoord, Nabestaanden en Moordenaars vertellen*, Uitg. Van Halewyck 1999, pp. 208.

7. Onder druk van het groeiend aantal vragen deden we hiervoor bij de overheid een aanvraag tot ondersteuning van een bemiddelingsproject in de fase van de strafuitvoering. De Vlaamse Gemeenschap ging op deze vraag in met een experimentele betoelaging van een proefproject, voorlopig be-
→

Samengevat verantwoordt onze ervaring volgende stelling, die voor ons, in de ontwikkeling van de bemiddelingsprojecten, voortdurend als een soort werkkader fungeert: *Tussen dader en slachtoffer bestaat er wel degelijk een betrokkenheid, een 'band', met name de band van de schuld. Deze betrokkenheid is niet neutraal. Ze vraagt om een communicatief proces van ver-ont-schuldiging en van "herstel"*.

2.2. HET BELANG VAN DE INTERMEDIAIRE FIGUREN

De schuld, waarover we het hierboven hadden, valt niet terug te brengen tot de strafrechtelijke verantwoordelijkheid. Het strafrechtelijk onderzoek levert ons een "feit" en daaraan gekoppeld een "dader" en een "slachtoffer" op. Op het veld van intermenselijke betrokkenheid ligt de zaak doorgaans echter gecompliceerder dan dat. Zo blijkt het "feit" vaak een gebeurtenis die te situeren valt in een hele stroom van (al dan niet al problematische) interacties. In deze lijn van gebeurtenissen blijkt de gepercipieerde schuld niet zo éénduidig.⁸

Definiëren we de schuld echt als betrokkenheid, dan is het geen overdrijving te stellen dat je eigenlijk nooit alleen maar tussen dader en slachtoffer bemiddelt, maar steeds tussen twee relationele contexten, elk met hun eigen wederzijdse en onderlinge betekenisverleningen rond gradaties van gepercipieerde betrokkenheid en schuld. Methodisch is het trouwens zeer interessant deze nevenfiguren, waar mogelijk, ook effectief bij de bemiddeling te betrekken. Zij hebben een belangrijke intermediaire functie, omdat hun perceptie vaak een nuancering inhoudt op de ogenschijnlijk absolute tegenstrijdigheid in de posities dader-slachtoffer.^{9 10}

→ perkt tot de gevangenen te Hoogstraten Leuven-Centraal en Leuven-Hulp. Cf. SUGGNOMÉ, FORUM VOOR HERSTELRECHT EN BEMIDDELING, *Jaarverslag 2000*, p. 13 e.v..

8. Enkele voorbeelden uit de praktijk ter illustratie: de zaak van verkrachting, waar de vrouw van de verdachte tijdens de bemiddeling van meet af aan een deel van de morele schuld naar zich toetrok, wijzend op haar aandeel in de slechte kwaliteit van de relatie met haar man en haar behoefte om dit in het gesprek met de ouders van het (minderjarige) slachtoffer kenbaar te maken; de vriend van de dader die zich realiseerde dat hij door zijn houding ongewild belette dat derden tussenkwamen om de feiten stop te zetten; nu en dan valt het ook voor dat zelfs het rechtstreekse slachtoffer in de loop van de bemiddeling aangeeft op onrechtstreekse wijze tot het gebeuren te hebben bijgedragen, enz.

9. Bij minderjarigen en nog thuiswonende daders is in dit verband de positie van de ouders zeer interessant. Enerzijds voelen zij zich door de het hele gebeuren mee geïmpliceerd, mee verdacht. Anderzijds weten zij zich door de feiten en de gevolgen ook ernstig geïmpliceerd. In nogal wat gevallen maakt precies deze dubbelzinnige positie hen tot belangrijke gesprekspartners voor het slachtoffer.

10. We onderschrijven in dit verband de motivering van formules als 'family group conferencing' en 'community-mediation' al pleit de bemiddelingservaring ervoor deze intermediaire derden slechts gradueel en in respect met de percepties van slachtoffer én van dader, bij het proces te betrekken.

2.3. WAT IS DAN DAT “HERSTEL”?

2.3.1. *Herstel staat niet gelijk met “terug naar af”*

Hierboven stelden we wat haastig dat de relatie van schuld vraagt om “herstel”. Ook de finaliteit van ons bemiddelingswerk omschrijven we spontaan als “herstel”. Zeer expliciet is dit het geval in het project “herstel”-bemiddeling. Maar, wat is dan wel het “herstel” waar daders en slachtoffer zo op uit zijn? Voor dit punt pik ik graag even terug in op onze geschiedenis als praktijkwerkers.

De confrontatie met het slachtoffer was een leerschool. Om geloofwaardig te zijn moest de bemiddeling elke éézijdige dadergerichtheid opgeven. De benadeelde wil wel meepraten en denken, maar dan niet uitsluitend in functie van (het sociaal of pedagogisch nut voor) de dader. Er is een slachtoffer-belang in het geding dat niet meteen gedekt blijkt door de suggestie van een symbolische dienst aan de gemeenschap.

Maar indien een symbolische dienst aan de gemeenschap slachtoffers niet echt de gevraagde erkenning aanreikt, dient er dan niet gezocht naar een meer rechtstreeks “herstel”? Het woordgebruik zélf is in de bemiddelingspraktijk al niet evident. Bij herhaling maakten we mee dat slachtoffers hierover struikelen. De impliciete aankondiging van “herstel” alleen al bleek slachtoffers in een aantal gevallen een gevoel te geven van miskenning, in het bijzonder waar het om feiten ging met een grote impact. Hun reacties hebben ons op een bepaald ogenblik de naam zelf van ons project ernstig in vraag doen stellen. *“Alsof hetgeen ik heb meegemaakt zomaar even te “herstellen” is. Dit gaat zomaar niet, wat denken ze wel!”* Men refereert hierbij naar “herstel” in de (letterlijke) betekenis van het terug-zetten van iets wat ergens verkeerdelijk was geplaatst: iets is stuk gemaakt, vlug vervangen, klaar is Kees ...

Slachtoffers, zeker als het gaat om zwaardere delicten, willen vaak op de eerste plaats erkend worden in hun gevoel dat de toegebrachte schade, het effect van de feiten op hun leven, eigenlijk nooit meer geheel te herstellen is. Paradoxaal genoeg is het erkend weten van de onherstelbaarheid soms een voorwaarde om de idee van “herstel-bemiddeling” te kunnen toelaten.

Het “herstel” waar partijen in de praktijk van de bemiddeling op uit zijn is dus niet zozeer naar een te bereiken eindresultaat, maar een proces dat de partijen mogelijk maakt zich t.o.v. de feiten en t.o.v. elkaar te “herstellen”, anders te positioneren en hierdoor iets van het door de feiten verminderde levenscomfort te herwinnen. De bemiddeling leert ons dat deze herstel-behoefte, deze wens om zich t.a.v. de feiten en de hierbij betrokkenen te herpositioneren niet noodzakelijk een monopolie van het slachtoffer is.¹¹ In deze definitie is herstel eigenlijk altijd “zelf-herstel”: niemand kan iemand anders “herstellen”. Niemand, de bemiddelaar, noch de andere partijen, kunnen herstel aanreiken of garande-

11. Bij daders treffen we bij het begin van de bemiddeling nogal eens een nood aan om “uitleg te verschaffen” aan het slachtoffer. Misschien zijn we te snel geneigd dit meteen negatief te appreciëren als een poging tot “justificatie” en zelf-legitimatie ten koste van de realiteit en gebruik makend van het slachtoffer. De bemiddeling leert ons dat deze vraag van de dader ook een waardevolle ingang kan zijn tot communicatie en door het slachtoffer niet per definitie als victimiserend wordt ervaren.

ren. De bemiddeling kan niets meer doen dan een kader aanreiken waarin herstel wordt gefaciliteerd, waarin partijen tot herstel worden uitgenodigd.

Velen zullen aanvoeren dat deze definitie van herstel enkel opgaat voor zware criminaliteit. Tot op zekere hoogte klopt dit. We beschreven hoger al hoe bemiddeling bij lichtere feiten eerder appelleert op pedagogische overwegingen of op (al dan niet financiële) “regeling” dan op eigenlijk “herstel”. Het grote probleem is echter dat de juridische kwalificatie van de feiten soms zo weinig zegt over de op het terrein doorleefde realiteit.

De discrepantie gaat beide richtingen uit: Zo blijken feiten als “poging doodslag” of “verkrachting” voor de rechtstreeks betrokkenen soms zelfs ietwat banale gebeurtenissen, waarover partijen met een zeker gemak tot een “vergelijk” komen.

Verraderlijker zijn echter de ogenschijnlijk banale kwalificaties als “bedreiging”, “opzettelijke slagen”, “poging diefstal”, “vandalisme” waarachter soms een zware, (inter-)menselijke problematiek schuilgaat.

Deze moeilijke voorspelbaarheid van de zwaarte van het dossier verantwoordt dat we principieel uitgaan van onze wat diepgaandere omschrijving van “herstel”. Immers, hiermee leggen we de lat voor de bemiddelaar principieel hoog en zetten we aan tot maximale openheid naar de partijen toe: ook in “lichte” zaken ontstaat hierdoor ruimte voor emoties en voor het persoonlijk verwerkingsproces. Deze opstelling laat aan de partijen zelf de mogelijkheid uit te maken welke van de hen door de bemiddelaar aangeboden registers ze in het verloop van het bemiddelingsproces ook effectief willen bespelen.

2.3.2. Herstel en schadevergoeding

Dit thema heeft ons de voorbije jaren intens beziggehouden, vooral ook omdat in het discours van de klassieke jurist tussen herstel en schadevergoeding als vanzelf een gelijkheidsteken verschijnt. De praktijk van het bemiddelingswerk laat ons niet toe dit geheel tegen te spreken, maar dwingt wel tot belangrijke nuancering.

In de dossiers uit onze bemiddelingspraktijk is er over het algemeen sprake van schade. Specifiek bij minderjarige daders stelt zich hierbij het probleem van de insolventie van de dader. Toen we in 1988 besloten in de behandeling van de dossiers systematisch de slachtoffers te betrekken, waren we ons bewust van de insolventie van onze minderjarige ‘cliënten’. Voor ons als pedagogen leek dit een mogelijk obstakel en we hoopten dan ook stilzwijgend dat de gecontacteerde slachtoffers, gegeven het materiële onvermogen van de jonge daders, ons een maatstaf zouden verschaffen voor een veeleer symbolische genoegdoening en herstel. Het draaide anders uit; slachtoffers waren immers uit op “erkenning”, en ze zagen deze erkenning niet zozeer symbolisch, maar toch mede vertaald in een geldelijke vergoeding voor de geleden schade. Anders gezegd: de insolventie van de dader blijkt in de bemiddeling inderdaad een grote hinderpaal. In het geval van de minderjarigen is er doorgaans een uitweg. In de regel zijn het immers de ouders die, als burgerlijk verantwoordelijken, opdraaien voor de kosten. Maar, wanneer we ons moeten baseren op uitspraken van de slachtoffers dienaangaande, is het hoogst twijfelachtig of deze vergoeding werkelijk “herstel” bewerkstelt. We hadden veeleer de indruk dat dit geld voor het slacht-

offer overkomt als een “troostprijs”, sterker nog, als een gemakkelijke manier tot het “afkopen” van het slachtofferschap. Trouwens, door deze aanpak victimiseert de jongere de ouders en tijdens de bemiddeling gebeurt dit soms letterlijk onder de ogen van zijn aanvankelijke slachtoffer. Vele slachtoffers uiten hierover onverbloemd hun ongenoegen; door de uitbetaling verliezen zij a.h.w. hun recht van spreken, maar “opgelost” vinden ze deze zaak allerminst: “Nu heeft hij er eindelijk nog niets voor gedaan en waarschijnlijk ook niets uit geleerd”.

Bij volwassenen deden we soortgelijke ervaringen op. Ook hier zien we dat, los van alle emoties, het geldelijke aspect één van de centrale thema’s is in bijna alle bemiddelingen.¹² Insolventie van de dader sluit een bemiddelingsproces nog niet uit, maar is niettemin een grote handicap. Het is alsof insolventie het onvermogen van partijen om zich t.o.v. elkaar te herpositioneren, te “herstellen”, fixeert als een vaststaand feit. Anderzijds zien we ook hier dat de herkomst van de vergoeding van grote betekenis is op het belang dat er van slachtofferkant aan wordt toegekend. Zo brengt een tussenkomst van een verzekeringsmaatschappij of van het Nationaal Fonds voor Slachtoffers van Opzettelijke Geweldd misdrijven, hoe welkom en noodzakelijk soms ook, in termen van “herstel” doorgaans vaak minder bij dan de hoegrootheid van het bedrag zou doen vermoeden.

Omgekeerd blijkt een zelfs maar symbolische financiële geste van de dader zelf soms van een verrassend grote betekenis.¹³ Samengevat: het komt ons voor dat schaderegeling wel degelijk belang heeft naar herstel toe, maar geenszins met dit herstel te identificeren valt. De weg waarlangs de schadevergoeding bereikt wordt is essentieel. Het is onze indruk dat het wezenlijk niet om geld gaat, maar om de symboolwaarde ervan. Het gaat om de schadevergoeding voor zover ze een vertaling is (en door het slachtoffer als dusdanig kan worden gezien) van erkenning en respect.

2.3.3. Verantwoordelijkheid als capaciteit

Waarom zien we zo weinig morele reflexen bij het publiek van gedetineerden? Waarom lijken de gevangenen bastions van cynisme en immoraliteit? Heeft het enkel en alleen te maken met de criminele persoonlijkheidsstructuur van de bewoners? Zowat anderhalf jaar geleden gooide een gedetineerde mij tijdens een vormingsavond rond bemiddeling het antwoord frontaal tegen. Hij zat een jarenlange gevangenisstraf uit voor een zwaar gewelddelict: “*Wie zegt dat we niet met de slachtoffers bezig zijn? Wie spreekt ons hierop aan? Trouwens, hoe kan ik mij bekommeren om het slachtoffer? Het enige wat ik van die kant weet is dat*

12. Op zich een merkwaardig gegeven. Draait het op de valreep dan toch allemaal om geld? Het is een bittere reactie die we vaak van daders, en zeker zoveel van advocaten te horen krijgen. Wij zien dit anders. In onze samenleving, waar het spreken over eigen gevoelens nog steeds zo moeilijk ligt, is de schade-eis met alle “zakelijkheid” en “objectiviteit” voor het slachtoffer een comfortabele, veilige insteek voor het gesprek. De schade-eis vertaalt het achterliggende gevoel, maar maskeert het ook.

13. Voorbeelden die in dit verband bijblijven zijn enkele zaken waar de verdachte reeds tijdens de voorhechtenis een uiterst beperkte maandelijkse betaling deed. Dit gebaar bleek voor de slachtoffers enorm helpend.

de schadevergoeding waartoe ik veroordeeld ben, meerdere miljoenen franken bedraagt. Alles wat ik bezat is reeds opgegaan in gerechtskosten en met wat ik in de gevangenis verdien kan ik zelfs de interest niet betalen. Ik wil graag iets doen voor het slachtoffer, maar ... ik wacht op uw suggesties!!"

Zijn reactie ligt in de lijn van onze hierboven geschetste ervaring met minderjarige delinquenten. Het ter sprake brengen van "schuld" stelt inderdaad onmiddellijk de vraag naar een perspectief, een vervolg. Zoals hierboven beschreven ligt het meest comfortabele aanspreekpunt in praktijk voor beide kanten misschien wel in de sfeer van het financiële. Maar waar een (aanvang met) schadevergoeding vanwege de dader door het slachtoffer kan begrepen worden als verstold respect, is insolvabiliteit in deze context te begrijpen als verstolde onmacht. Vanuit de bemiddelingspraktijk hebben we vragen bij de opportuniteit om partijen rond enkel maar deze onmacht samen te brengen. We riskeren het slachtoffer slechts te frustreren en de dader slechts te vernederen.

Dit brengt ons tot volgende vraagstelling: heeft het zin mensen te confronteren met schuld en verantwoordelijkheid als hen tegelijk geen realistische mogelijkheid wordt aangewezen tot "antwoord", tot "verontschuldiging"? M.a.w. "verantwoordelijkheid" vooronderstelt een capaciteit hiertoe.

In onze overtuiging stoten we hierbij op een maatschappelijke opdracht: het aanreiken, zo nodig zelf organiseren van concrete mogelijkheden voor daders van misdrijven om naar het slachtoffer toe de gevraagde signalen van respect te geven, om volwaardig te participeren aan de dialoog. We komen hier verder op terug.

3. Bemiddeling, binnen of buiten Justitie?

3.1. PRAKTIJKERVARINGEN

3.1.1. Geen diversiemaatregel

Toen Oikoten in 1987 van start ging met het vereffeningsproject, ging de bekommernis op de eerste plaats uit naar de rechtszekerheid van de jongere. In naam hiervan gingen we met het Leuvense parket een samenwerkingsprotocol aan waarin de jongere, in ruil voor zijn medewerking aan de bemiddeling de garantie kreeg dat zijn dossier zonder gevolg zou worden geklasseerd. Hiermee hadden we ons project in feite ingeschreven als een diversiemaatregel op niveau van het parket. Ten gevolge hiervan deden zich in de praktijk echter een aantal ongewenste effecten voor: de jongere en de ouders gingen de bemiddeling beschouwen als een straf, waardoor de bewijslast voor het hele proces bij ons kwam te liggen, in de rol van "straf-uitvoerders": in die context was er weinig echt engagement van de jongere te verwachten: "*Zeg gij maar wat er moet gebeuren, mijnheer*".

Dit bleek bijzonder weinig geloofwaardigheid te hebben aan de slachtofferzijde, integendeel: slachtoffers voelden zich gebruikt in functie van de dader en voelden zich hierdoor miskend. Bij herhaling maakten we mee dat mensen precies om die reden hun medewerking weigerden: voor de slachtoffers was de bemiddeling een manoeuvre om de comfortabele seponering van het dossier mo-

gelijk te maken. Ten slotte reageerde ook het parket op een problematische manier op het protocol. De voorafgaande sepotgarantie nodigde het parket allerm minst uit totodeloze risico's. Zodoende werd vereffening slechts aangesproken voor de kleinste strafbare feiten. Zelfs slachtoffers reageerden met verbazing op de omvang van de investering die we hierin deden. Het risico op net-widening was levensgroot ...

3.1.2. *Geen hulpverlening*

In 1990 besloten we het roer om te gooien. In plaats van een diversie maatregel van het parket wilden we ons nu ondubbelzinnig profileren als een dienstverlenend aanbod, een hulp aan de partijen. Het accent kwam hierbij te liggen op de vrijwilligheid van de inzet. In naam hiervan werd het protocol met het parket door ons éézijdig opgezegd: we kozen voor een geheel onafhankelijke opstelling t.a.v. het gerechtelijk systeem. Het was aan de partijen zelf om het resultaat van de bemiddeling te doen "renderen" op het gerechtelijk niveau. Na twee jaar moesten we ons echter neerleggen bij de vaststelling dat de jongeren niet over de brug kwamen. Blijkbaar was de drempel voor hen te hoog om zich geheel op eigen initiatief als "dader" aan te dienen met het oog op het opnemen van verantwoordelijkheid.

3.1.3. *De keuze voor een derde weg*

Begin 1993 gingen we met het Leuvense parket een nieuw protocol aan. Hierbij werd overeengekomen dat het parket alle dossiers voor bemiddeling zou voorstellen waarin aan een reeks objectieve criteria was voldaan: zo moest ondermeer de dader met zekerheid gekend zijn en de feiten reeds in vooronderzoek hebben toegegeven. We zouden de bemiddeling starten, zonder enige garantie over het effect hiervan op de gerechtelijke besluitvorming. Ervaringen uit de beginjaren brachten ons immers tot de overtuiging dat de bemiddeling wel degelijk een "link", een mandaat nodig heeft van justitie, zonder dat justitie zich hierbij *a priori* ergens toe verbindt. Mede gebaseerd op de ervaringen bij de minderjarigen werd bij de opstart van het actieonderzoek herstelbemiddeling bij meerderjarigen voor eenzelfde positionering gekozen.

Met typebrieven aan dader en slachtoffer kondigt de Procureur des Konings de komst van de bemiddelaar aan en verleent hem hiermee zijn mandaat. In dezelfde brief wordt partijen meteen verduidelijkt dat de bemiddeling strafrechtelijk gesproken geen enkele garantie inhoudt, hooguit een mogelijkheid betekent tot beïnvloeding van de gerechtelijke besluitvorming. Meteen wordt ook gewezen op het vrijwillige karakter van de deelname, een keuze waarop ook tijdens het bemiddelingsverloop door elk van de partijen op ieder moment kan worden teruggekomen.

Hierdoor positioneert de bemiddeling zich niet als een maatregel of een (alternatieve) sanctie van justitie, maar als buitengerechtelijk aanbod dat op verzoek van justitie, gelijktijdig aan beide partijen wordt gedaan. Zij zijn beiden vrij om hier al dan niet op in te gaan. Door dit aanbod verklaart justitie zich principieel 'nieuwsgierig' naar het bemiddelingsresultaat. Dit is belangrijk: de partijen weten dat het resultaat van hun inspanning tenminste invloed kán heb-

ben op de gerechtelijke besluitvorming. Deze beïnvloedingsmogelijkheid neemt de vrijblijvendheid van het aanbod weg en blijkt in de praktijk van het bemiddelen tussen daders en slachtoffers voor beide partijen een belangrijke motiveerende factor. De ontdekking van deze specifieke positie van de bemiddeling t.a.v. de gerechtelijke besluitvorming werpt in de praktijk absoluut vruchten af. Alle bij de bemiddeling betrokken partijen, daders zowel als slachtoffers en ook hun naastbestaanden voelen zich hierdoor erkend en aangesproken op hun specifieke verantwoordelijkheid in het zoeken naar een voor alle betrokkenen aanvaardbaar vergelijk.

3.2. *GRENZEN AAN DE NEUTRALITEIT VAN DE BEMIDDELAAR?*

De hierboven beschreven keuze in positionering t.a.v. het gerechtelijk systeem heeft een grote weerslag op de figuur van de herstelbemiddelaar. Ze verbindt de bemiddelaar met de feitelijkheid van de actuele samenleving en met de rechtstaat als een emanatie ervan.

Met een zeker gemak wordt overal gesteld dat de bemiddelaar “neutraal” behoort te zijn. Deze neutraliteit is, in de context van dader-slachtofferbemiddeling, echter meteen in vraag. Immers, wie definieert de beginposities? In een radicaal abolitionistische opstelling zou deze definitie van de startposities aan de partijen zelf worden overgelaten. De bemiddelaar zou zich laten mandateren in een “conflict” tussen twee of meerdere personen. In de afwikkeling hiervan zou hij aan de partijen in alle neutraliteit de volle vrijheid laten, tot en met de vrijheid het problematische van de beginsituatie en het onevenwicht in de onderlinge posities te ontkennen.

Nog los van elke filosofische of ideologische overweging heeft de praktijk zelf ons een andere richting ingestuurd. Met onze herstelbemiddeling spreken we mensen immers aan naar aanleiding van niet zomaar een gebeurtenis. Aan onze tussenkomst gaat een klacht van het slachtoffer vooraf, waarbij het zich beroept op de maatschappelijke norm opdat rond een welbepaalde gebeurtenis de vrijblijvendheid zou verdwijnen. De eerste vraag naar erkenning is vanwege het slachtoffer uitgegaan naar de samenleving. De praktijk wijst duidelijk uit dat de benadeelde de erkenning van zijn officiële slachtofferschap in het mandaat van de bemiddelaar wil zien meegegeven.¹⁴ Omgekeerd verschaft deze ingang ook de dader veiligheid, al was het maar in de duidelijkheid aangaande de specificiteit en de beperktheid van de gebeurtenis die tot de tussenkomst van de bemiddeling aanleiding geeft.

De door ons gekozen positionering maakt de bemiddeling als aanbod in zekere zin tot een verlengstuk van de maatschappelijke normering. Aan daderkant kan dit een probleem vormen. De praktijk leert dan ook dat het eerste contact bij daders doorgaans minder evident is dan bij slachtoffers. Ingaan op het aanbod vooronderstelt immers dat zij, in het gesprek, ook effectief plaatsnemen in de minst comfortabele startpositie. Zeker, de bemiddelaar accepteert de weigering van de dader om deze positie in te nemen. Om elke interferentie met het strafrechtelijke onderzoek tegen te gaan, betekent dergelijke weigering echter

14. Onder meer hierdoor is het extra moeilijk bemiddelen in dossiers van bijvoorbeeld wederzijdse slagen en verwondingen.

automatisch de onmiddellijke stopzetting van het bemiddelingsproces. Anderzijds is het niet zo dat de maatschappelijke norm in de bemiddeling zondermeer “zijn beslag krijgt”. Veeleer gebruikt de bemiddeling de relatieve ondubbelzinnigheid van de maatschappelijke normering als het voor het gesprek noodzakelijke kader. De duidelijke definitie van het gebeuren als “delict”, met de hieraan gekoppelde definities van “dader” en “slachtoffer” vormt een kader waarmee en tegenover hetwelke beide partijen zich in het gesprek kunnen verhouden.¹⁵

Het is geen overdrijving te stellen dat onze werkwijze de ruimere samenleving effectief bij de bemiddeling betreft. Zeer regelmatig wordt in de bemiddelingsgesprekken door partijen gerefereerd naar de verwachte justitiële besluitvorming en naar datgene wat hierin voor de betrokken partijen als recht besloten ligt. Dat weerhoudt partijen evenwel niet om hiervan tegelijk de opportuniteit te overwegen, de oefening te maken van de toetsing, in hun zaak, van recht aan rechtvaardigheid, afdwingbaarheid aan billijkheid.

Dit vertaalt zich nu en dan zeer mooi in de geschreven overeenkomsten. Hierin komen, naast de verbintenissen, ook de “overwegendes” aan bod. Soms staat hier, naast elkaar, enerzijds het formele recht, anderzijds de wijze waarop partijen dit formele recht in de concrete, gegeven situatie en in onderling akkoord wensen “her-taald” te zien. In het verleden hebben we dit wel eens een “herdefiniëren” van de maatschappelijke norm genoemd. Gegeven de praktijk is deze term, voor wat de meeste bemiddelingen betreft, misschien wel wat overtrokken. Wat wel kan gesteld worden is dat de bemiddeling partijen aanzet om kennis te nemen van de maatschappelijke regel en deze creatief te bevragen en te motiveren in zijn individuele toepasbaarheid. Zo heeft het mij als bemiddelaar altijd gefascineerd hoeveel door de betrokkenen in de loop van de bemiddeling over één en ander in hun omgeving werd gepraat, gewikt en gewogen. Ik ben ervan overtuigd dat precies dit in een democratische samenleving van algemeen groot maatschappelijk belang is.

4. Van herstel naar herstelrecht

Wij hebben met schade en schande geleerd dat “herstel” zich niet laat opleggen, afdwingen of organiseren. Zoals we hierboven hebben uiteengezet: “Herstel” vindt plaats via een proces van communicatie waarin tussen dader en slachtoffer wederzijds erkenning en respect kan groeien. Met schadevergoeding, informatieverstrekking en uitwisseling van percepties en emoties als mogelijke faciliterende factoren, is het optimale eindresultaat dat slachtoffer en dader en hun omgeving “zich her-stellen” ten opzichte van het gebeuren. In wezen is herstel altijd, zoals reeds gezegd, zelf-herstel. Als dat zo is, hoe moeten we dan nadenken over “herstel-recht”? Gegeven het voorgaande wordt het alleszins triviaal te streven naar een “recht op herstel” van het slachtoffer tegenover een herstelverplichting vanwege de dader. Deze ingang vooronderstelt immers dat het om iets afdwingbaars zou gaan, iets wat te garanderen valt. We wezen er trouwens op

15. H. BIANCHI sprak in dezelfde zin om de norm, niet als instrument om te trancheren tussen schuldigen en onschuldigen, meer als aanleiding tot ontmoeting. Cf. H. BIANCHI, *Gerechtigheid als Vrij-plaats. De terugkeer van het slachtoffer in ons recht*, Baarn, Uitg. Ten Have, 1985.

dat de door ons geregistreerde behoefte aan herstel zowel bij daders als bij slachtoffers voorkomt, veelal trouwens ook bij hun naastbestaanden.

Het herstelconcept, zoals het zich in de praktijk van dader-slachtofferbemiddeling laat kennen appelleert niet zozeer op garanties en rechten, maar veeleer op verbanden en verhoudingen. Op individueel vlak gaat het hierbij vanzelfsprekend over de verhouding slachtoffer-dader, de benadering van schuld als categorie van intermenselijke betrokkenheid. In meerdere opzichten overstijgt de dader-slachtofferbemiddeling echter het individuele niveau: we spraken hoger over het – minstens impliciet – beroep op het rechtstatelijk referentiekader ter verduidelijking en beveiliging van de positie van zowel dader als slachtoffer en als baken waartegenover de voorgestelde geïndividualiseerde oplossingsmodaliteiten zich kunnen verhouden. Anderzijds wezen we op de voor het herstelproces quasi-noodzakelijke faciliterende randvoorwaarden. We hadden het o.m. over intermediaire partijen en over solvabiliteit, het financiële als intermediair element. Dit bracht ons tot een omschrijving van verantwoordelijkheid als capaciteit. Anders gezegd: het oproepen tot herstel en tot het hiertoe noodzakelijke communicatief proces vooronderstelt structureel enerzijds een kader, anderzijds de aanwezigheid van een capaciteit tot antwoord.

Van daaruit meen ik dat een belangrijke karakteristiek van een herstelrecht, als structurele tegenhanger van het individueel streven naar herstel, erin bestaat dat parallel en gelijktijdig een beroep wordt gedaan op zowel de klassieke strafrechtelijke rationaliteit als op de dynamiek van de vrije samenleving. Ik meen dat de eigenheid van het herstelrecht niet zozeer betrekking heeft op bepaalde inhouden binnen elk van deze velden, maar veeleer op een specifieke dynamische verhouding tussen beide. Ik wil dit kort verduidelijken en vanuit de bemiddelingspraktijk een beetje stofferen.

4.1. DE VRAAG NAAR EEN GERADICALISEERD STRAFRECHT

4.1.1. Radicalisering van het subsidiariteitsbeginsel

We realiseren ons dat onze definitie van herstel vanuit het strafrecht bekeken op het eerste gezicht moeilijk ligt. Waar het strafrecht zich binnen een rechtstaat aandient als exclusief instrument tot gekanaliseerde uitoefening van maatschappelijke dwang, impliceert het herstelbegrip uitdrukkelijk en aanhoudend keuzevrijheid van de betrokken partijen. Waar het klassieke strafrecht zich uitput in het objectiveren van de complexe realiteit tot een strafrechtelijke kwalificatie, vooronderstelt onze herstelnotie een gezamenlijke subjectieve reconstructie van dit complexe geheel, uitgaande van de geëvolueerde en evoluerende belevingsrealiteit van de betrokken partijen (en hun contexten). Waar het strafrecht in zijn uitkomst van dwanguitoefening tracht uit te munten in bepaaldheid (legaliteitsbeginsel) en vergelijkbaarheid (gelijkheidsbeginsel) vragen we onze bemiddelaars bij uitstek oog te hebben voor het unieke van de situatie en ruimte te laten aan de onvoorspelbaarheid van de uitkomst in elk nieuw dossier.

De vraag stelt zich wat dit soort herstel en het strafrecht eigenlijk met elkaar te maken hebben. Wanneer ik als “implementator” contact heb met magistraten¹⁶ in diverse arrondissementen, valt deze vraag geregeld. Inderdaad, wanneer de rol van de magistraat zich beperkt tot het opsporen en vervolgen van de dader, dan dringt zich een eerder negatief antwoord op. Dit negatieve antwoord zou kunnen uitmonden in een pleidooi voor herstelbemiddeling als een alternatief voor de klassieke gerechtelijke procedure, eventueel voor een radicaal abolitionistisch standpunt. We hebben hoger reeds verduidelijkt dat we hiervoor vanuit onze praktijkervaring niet hebben gekozen. Sterker nog, herstelbemiddeling voorziet in een uitermate belangrijke rol voor uitgerekend het parket, dat in de regel met een typebrief aan de partijen het aanbod van bemiddeling initieert en de bemiddelaar hiertoe mandateert.

Met dergelijk mandaat radicaliseert het strafrechtelijk systeem zich in één van zijn basisbeginselen, met name het subsidiariteitsbeginsel. Inderdaad, het strafrecht heeft in een rechtstaat de exclusiviteit inzake uitoefening van maatschappelijke dwang, maar behoort deze dwang slechts te gebruiken als “ultimum remedium”, als alle andere oplossingscapaciteit blijkt angesproken en niet te voldoen. Als pedagoog en bemiddelaar durf ik vermoeden dat dit subsidiariteitsbeginsel bij de moderne rechtsfilosofen niet enkel door een overweging van zuinigheid en werklast was ingegeven. Wellicht was er ook bij hen een pedagogisch inzicht aanwezig. Inderdaad, dwang kan als ultieme vangrail noodzakelijk zijn. De uitoefening ervan houdt echter altijd een risico in op een breuk en komt onvermijdelijk ten nadele van de kwaliteit van de (ped)agogische relatie.¹⁷

Met het mandaat aan de bemiddelaar stuurt de gerechtelijke instantie¹⁸ het dossier echter niet zondermeer terug naar afzender. Twee belangrijke aspecten worden toegevoegd: vooreerst krijgt de zaak nu zijn maatschappelijke omkadering. Hierbinnen komen, naast het “delict” ook de juridische posities “dader” en “slachtoffer” naar voren. Tevens houdt dit de maatschappelijke benoeming/ondersteuning in van het inherente onevenwicht tussen partijen ten gevolge van een specifiek soort “schuld”. Daarnaast vertaalt dit mandaat een specifieke betrokkenheid op wat volgt. Hoewel de partijen een hele reeks keuze-mogelijkheden behouden, hoewel er dus vrijheid blijft valt de vrijblijvendheid weg. Een derde partij kijkt mee toe. De gerechtelijke instantie verklaart zich betrokken en “nieuwsgierig” naar het resultaat van de inspanning van de partijen in de bemiddeling. De praktijk illustreert ten overvloede dat het strafrechtelijk kader op deze wijze partijen inderdaad kan oproepen tot verantwoordelijkheid en engagement. We gaan graag het debat aan met degenen die vragen stellen bij de waarde van dergelijk engagement in het voorportaal van de maatschappelijke dwang. We erkennen echter dat één en ander slechts te verantwoorden is binnen de garantie dat partijen zich op elk moment bewust zijn van hun rechten, inclusief het recht

16. Het gaat hierbij hoofdzakelijk om parketmagistraten en onderzoekrechters.

17. Cf. het gekende onderscheid macht-gezag.

18. We spreken opzettelijk niet enkel over het openbaar ministerie. Immers, in herstelrechtelijk perspectief gaan dezelfde overwegingen op voor elk niveau van het strafrechtelijk optreden, van het politionele niveau tot en met dat van de Commissie Voorwaardelijke Invrijheidstelling op niveau van de strafuitvoering.

om elk engagement te weigeren en in alle opzichten het oordeel van de rechter af te wachten.¹⁹

4.1.2. Radicalisering van het tegensprekelijkheidsbeginsel

Hoe verantwoordt de gerechtelijke instantie dit soort “nieuwsgierigheid”? Het mandaat aan de bemiddelaar is geen veredeld moraliteitsonderzoek. Niet zonder reden wordt de verslaggeving vanwege de bemiddelaar aan de rechtbank uiterst beperkt gehouden. Inhoudelijk behoort van het bemiddelingsproces enkel de door beide partijen ondertekende overeenkomst deel uit te maken van het dossier.

We stelden het hoger: zoals wij de notie “herstel” in de bemiddelingspraktijk leerden kennen, gaat het fundamenteel om “zelf-herstel”. Slechts de partijen zelf kunnen zich “her-stellen”. De bemiddeling tracht slechts een veilig en uitnodigend kader te scheppen, partijen hiertoe door informatie, uitwisseling, contact, te sterken en te wapenen. In deze geest wordt in de schriftelijke overeenkomst, die in ruim de helft van de gevallen de bemiddeling afsluit, naast de verbintenissen betreffende de burgerrechtelijke aspecten, ingegaan op de overwegingen van de partijen. Zoveel als mogelijk wordt de tekst gesteld in hun eigen woorden. Om bij te dragen tot “herstel” behoort het “hun”overeenkomst te zijn. In de praktijk blijkt dat partijen hieraan veel belang hechten, en dit niet enkel in functie van de duidelijkheid t.o.v. elkaar. Men realiseert zich terdege dat men, via dit schriftelijk stuk, eigenlijk ook in gesprek is met de rechter of de behandelende magistraat.²⁰ In het bijzonder slachtoffers maken daarom van de gelegenheid gebruik om hun standpunt in de overeenkomst te motiveren. In nogal wat gevallen geven zij, impliciet of expliciet, een indicatie mee inzake hun verwachting betreffende de verdere maatschappelijke reactie op het gebeurde.²¹

De meeste magistraten wijzen op de grote meerwaarde van dergelijke overeenkomst voor de gerechtelijke besluitvorming, omdat het hierdoor voor de magistraat mogelijk wordt zijn oordeel genuanceerd te toetsen aan de percepties en verwachtingen van de rechtstreeks betrokkenen en de straf om een méér gepersonaliseerde manier te motiveren. Toch stelt de praktijk op dit stuk enigszins teleur. Inderdaad, de overeenkomsten laten een betere motivering van de vonnissen toe en scheppen hiermee uitzicht op een méér gedragen en begrepen straf. Een eerste onderzoek wees echter uit dat de invloed van de geschreven overeen-

19. In dit opzicht is het geruststellend vast te stellen dat het bemiddelingsaanbod door een aantal partijen van meet af aan wordt afgewezen. Ze illustreren hiermee de geboden keuzevrijheid. Om dezelfde reden dient het aanbod op elk moment en expliciet ruimte laten voor rechtsbijstand en advies vanwege advocaten. We kwamen ter zake, voor wat de volwassenen betreft, reeds tot een principieel akkoord met de Vereniging van Vlaamse Balies.

20. Ook de advocaten realiseren zich dit. In overeenkomst met de diverse balies krijgen ze, voor ondertekening, inzage van elk voorstel van overeenkomst. Als er door hen “geschrap” wordt is het vaak in de “overwegendes”, wanneer ze vrezen dat het woord van hun cliënt een hypotheek zou kunnen leggen op hun latere pleidooi.

21. Voor alle duidelijkheid, ook binnen een overeenkomst is hun mening over de dader niet steeds flatterend en het komt wel degelijk voor dat slachtoffers in de overeenkomst wensen geacteerd te zien dat ze de dader hopen gestraft te zien. Het komt ook voor dat daders – ook in de overeenkomst – voor deze zienswijze begrip opbrengen. In alle gevallen wordt aan partijen verduidelijkt dat de beslissing de onvervreembare bevoegdheid is van de gerechtelijke instantie.

komsten op de vonnissen veeleer bescheiden is. Slechts nu en dan wordt in de motivering van het vonnis van de bekomen overeenkomst expliciet melding gemaakt.²² Inderdaad, de bemiddeling appelleert op een grotere aanspreekbaarheid en mondigheid van de partijen, ook in het “tegensprekelijk debat” met de rechter. In praktijk is de ruimte die hiervoor tijdens de zitting *de facto* gegeven wordt enorm afhankelijk van de persoon van de rechter en – niet in het minst – van de advocaat. Voor slachtoffers is het al helemaal precair, waar zij in theorie slecht als getuigen en in praktijk in de regel niet aan bod komen.²³

Vanuit deze vaststellingen sluiten we ons aan bij degenen die pleiten voor enigszins aangepaste zittingsmethodiek als sluitstuk voor een herstelgericht optreden. We realiseren ons dat zulks niet evident is. We verwijzen in dit verband naar de eerste, wat onwennige pogingen van de VI-Commissies bij het “horen” van slachtoffers. Eén en ander vooronderstelt een wat andere, méér uitnodigende cultuur, waardoor de rechtspraak echter enorm zou winnen aan herkenbaarheid en geloofwaardigheid bij de modale burger.²⁴ Dergelijk meer communicatief en evocatief rechtspreken opent tenslotte het uitdagend perspectief van een nieuwsoortige “alternatieve sanctie”, met name de “openbare honorering”. Wat te denken van een gerechtelijke tussenkomst die het mogelijk maakt dat burgers de rechtszaal verlaten met een vonnis dat bestaat uit een uitdrukkelijke felicitatie met de door hen uitgewerkte oplossing of het bereikte vergelijk? Als het sanctioneren er werkelijk op gericht is de maatschappelijke orde openbaar te herstellen en “daar-te-stellen”, werkelijk gericht is op het tegengaan van recidive, dan geloof ik dat deze “openbare honorering” ter zake een uiterst krachtig middel is. Uit gedragswetenschappelijk onderzoek kwam immers ten overvloede naar voren hoeveel effectiever en duurzamer de stimulerende invloed van positieve feedback is op gedrag boven het ontradende van de negatieve stimulatie.

4.2. HERSTELRECHT ALS APPÈL AAN DE SAMENLEVING

4.2.1. De samenleving als “derde partij”

Wanneer tegenwoordig over herstelrecht wordt gesproken duikt veelal de figuur van de driehoek op: herstelrecht zou ideaaltypisch een benadering zijn die parallel en gelijktijdig oog heeft voor de belangen van dader, slachtoffer én samenleving.²⁵ De driehoek suggereert drie afzonderlijke entiteiten, met ieder een duidelijk af te lijnen eigen positie en belang. We hebben hierboven al be-

22. Cf. L. CRABBE, *Herstelbemiddeling en Maatschappelijke Pacificatie*, onuitgegeven eindverhandeling lic. Criminologische wetenschappen, Leuven, K.U.Leuven, Faculteit Rechtsgeleerdheid, 1995-1996.

23. Bij herhaling werden we geconfronteerd met slachtoffers die hierop tijdens of na de bemiddeling zeer bitter reageerden. Eén slachtoffer wist de rechter ertoe te bewegen hem tijdens de zitting kans te geven de overeenkomst samen met de dader toe te lichten.

24. Al pleiten we niet voor een lineair overnemen, toch lijkt ons de ervaring binnen de Angelsaksische wereld met modellen van “conferencing” en “sentencing-circles” in dit verband inspirerend. Zie o.m. B. STUART, ‘Circle Sentencing: Turning Swords into Ploughshares’ in B. GALAWAY and J. HUDSON (eds.), *Criminal Justice, Restitution and Reconciliation*, Monsey, Willow Tree Press, 1990, 193-206.

25. Cf. L. WALGRAVE, *Let het oog op herstel. Bakens voor een constructief jeugdsanctierecht*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2000; P. MCCOLD, *Toward a Holistic Vision of Restorative Juvenile*

licht dat dit, in de bemiddelingspraktijk, voor dader en slachtoffer alvast niet zo eenvoudig ligt. De posities komen niet steeds ondubbelzinnig naar voor uit het delict. De “beleefde” en morele schuld is vaak zeer complex en met vele nuances te spreiden over velen. De klare posities “dader” en “slachtoffer” worden ons slechts door het strafrechtelijk systeem aangereikt. Als reducties van een complexe realiteit verschaffen ze ons niettemin het voor de herstelbemiddeling noodzakelijke kader. Hoe zit het dan met die derde partij? Hoe verschijnt in de bemiddeling de samenleving? Ook haar positie is allerminst ondubbelzinnig ook en vooral omdat dader, slachtoffer én hun omgeving zelf van deze samenleving deel uitmaken. In de bemiddeling worden zij uitgenodigd tot een zo rechtstreeks mogelijke onderlinge communicatie, beantwoordend aan het hierboven als subjectief beschreven herstelconcept. De “derde partij” verschijnt in de bemiddeling dan ook niet als een gelijk(w)aardige gesprekspartner. De vraag is zelfs of de samenleving wel in de bemiddeling verschijnt. Ze is eerder “rond” dan “in” de bemiddeling.

4.2.2. *De samenleving als “mede-benadeelde”*

In de praktijk blijkt de notie “schade aan de samenleving” voor de rechtstreeks betrokkenen weinig invoelbaar. We refereren naar onze ervaring bij minderjarigen dat gemeenschapsdienst als “symbolisch herstel aan de samenleving” door slachtoffer, dader en ouders veeleer als een constructie, een rationalisatie, dan als een daadwerkelijk herstel wordt ervaren. Vooral slachtoffers vrezen in naam van dit “symbolisch herstel” met hun meer subjectieve, individuele, procesmatige behoefte opnieuw uit het debat te worden weggebannen.

Een veelgehoorde vrees bij slachtoffers aangaande gemeenschapsdienst is “dat de dader er op die manier toch te goedkoop vanaf komt.” Men is over het algemeen geneigd dit te interpreteren als een vraag van slachtoffers naar een méér repressieve aanpak. Sommigen zien hierin een bevestiging van de overweging dat dit symbolische als een verzachtende buffer tussen dader en slachtoffer dient te worden ingeschoven als een bescherming tegen de eventueel ongebreidelde zucht naar vergelding vanwege het slachtoffer. De bemiddelingspraktijk leerde ons dat deze ongenueanceerde vergeldingsdrang bij slachtoffers recht evenredig is aan hun gebrek aan duidelijkheid, houvast en eigen controle op wat hen is overkomen. Van daaruit interpreteer ik deze verzuchting van slachtoffer veeleer als een vraag om als slachtoffer eerste betrokkene te blijven en hierdoor niet van het eigenlijke herstelproces verstoken.

Aan daderkant is de weerstand tegen deze notie eigenlijk parallel. Vanwege de principiële ongrijpbaarheid van de “schade aan de gemeenschap” en de slechts erg indirecte aanspreekbaarheid van deze mysterieuze “derde partij”. We verwijzen opnieuw naar onze hoger beschreven ervaring met gemeenschapsdienst bij minderjarigen: “Zeg gij maar wat er moet gebeuren, mijnheer.” Als “mede-benadeelde” is de samenleving aan de bemiddelingstafel dan ook niet echt van harte welkom.

→
Justice: A Reply to Walgrave, onuitg. paper, Third International Conference on Restorative Justice for Juveniles, Leuven, Belgium, 1999.

4.2.3. De samenleving als vindplaats van de maatschappelijke norm

Toch kunnen we niet stellen dat “schade en herstel aan de samenleving” in de bemiddeling niet ter sprake komen. Het discours hierrond dient voor partijen dan echter veeleer om het problematische van de door het delict geschapen situatie scherp te stellen, het wegvallen van de vrijblijvendheid te illustreren en de relevantie van de in het bemiddelingsproces door partijen geleverde inspanning ook maatschappelijk te kaderen. Eigenlijk wordt in dit spreken door partijen zelf de verbinding gemaakt tussen de “samenleving” en de door de gerechtelijke instantie ook in het mandaat van de bemiddelaar gearticuleerde maatschappelijke norm. In vorige bladzijden hebben we uitvoerig stilgestaan bij de onvervreemd-bare rol hierin van de gerechtelijke instantie als reling, als kader van veiligheid waarnaar voortdurend kan worden gerefereerd. We hebben anderzijds reeds eerder toegelicht hoe belangrijk voor het herstel-proces het gepercipieerde engagement van de gesprekspartner is. Dit introduceerde de noodzaak van vrijheid/vrijwilligheid en maakt van het herstelproces de kracht maar tegelijk ook de kwetsbaarheid uit. Precies van daaruit is tijdens de herstelbemiddeling de geloofwaardigheid, de verankering van dit kader zo belangrijk. Herstelbemiddeling betekent in zijn volwaardige betekenis wezenlijk dat hierin partijen, dader, slachtoffer en naastbestaanden ook actief worden gesolliciteerd met elkaar te spreken *als principieel evenwaardige vertegenwoordigers van de norm-dragende gemeenschap*.²⁶

4.2.4. De samenleving als aanbod van oplossingscapaciteit

Men zou kunnen zeggen dat ons herstel-begrip de lat al te hoog legt. Inderdaad ook de praktijk wijst uit dat lang niet iedereen in staat is dit genre van communicatie aan te gaan. De bemiddeling en het hiermee beoogde “herstelproces” vooronderstellen minstens een zekere mate van aanspreekbaarheid en die is soms manifest niet aanwezig. Kan/mag er eigenlijk wel bemiddeld worden met minderjarige daders?²⁷ Veel advocaten hebben het er moeilijk mee en verwijzen naar de extra beschermende maatregelen waarmee het statuut van de minderjarige door de wetgever wordt omkleed. Wat als het slachtoffer minderjarig is? Strikt juridisch pleit dit al gauw voor “vervanging” door ouder of voogd. De praktijk leert ons echter dat dergelijke vervanging door het eigenlijke slachtoffer soms fel wordt gecontesteerd. Nu en dan wordt ze door het slachtoffer als een zeer uitgesproken miskenning ervaren.²⁸ Kan men aan bemiddeling doen wanneer de dader geïnterneerd blijkt? De ervaring leert dat de vraag vanwege de slachtoffers niet kan worden afgedaan met een loutere verwijzing naar dit juridisch statuut en dat de behoefte aan herstel vanwege de dader zich evenzeer bij (een aantal)

26. Partijen doen dit in de bemiddeling vaak spontaan met verwijzingen naar maatschappelijke oorzaken en gevolgen van de in bemiddeling besproken feiten, naar opportuniteit van een specifieke maatschappelijke reactie met vragen als “Wat zou u doen als...” Ook aan de zijde van de bemiddelaar is, vaak aan ‘t eind van het eerste gesprek, een standaardvraag: “Hoe vindt u dat aan dit soort zaken in het algemeen de best mogelijke oplossing kan worden gegeven?”

27. Deze vraag vormt momenteel het voorwerp van een soms zeer geanimeerde discussie binnen en met de Vereniging van Vlaamse Balies.

28. Ik denk hierbij ondermeer aan enkele dossiers van zedenfeiten op minderjarigen.

geïnterneerden voordoet. Wat als dader of slachtoffer mentaal gehandicapt zijn? Wat als het om psychiatrische patiënten gaat? Of om sociaal of maatschappelijk kwetsbare personen?

De aanspreekbaarheid waar het in herstel en bemiddeling over gaat is niet terug te brengen tot een eng juridisch begrip. Inderdaad, partijen in bemiddeling worden aangesproken, niet zozeer op hun juridische schuld of onschuld, maar op hun verantwoordelijkheid als capaciteit. We noteerden hierboven hoe je in de bemiddeling eigenlijk nooit alleen met de partijen zelf aan tafel zit. Impliciet of expliciet bemiddel je met contexten. Verschillende anderen voelen zich “aangesproken”. Als men reëel wil werken in de richting van herstel, dan dient men deze “relevante derden” te betrekken en ook via hen op zoek te gaan naar “verantwoordelijkheid”.²⁹

In het streven naar herstel roept de bemiddeling de samenleving op als een vindplaats van capaciteit. Het herstelrecht dat we voor ogen hebben appelleert dus niet enkel dader en slachtoffer maar uitdrukkelijk ook een ruimere samenleving op zijn “verantwoordelijkheid”, t.t.z. zijn capaciteit om een antwoord te voorzien.

4.3. TEN SLOTTE: DE STRUCTURELE IMPLICATIE VAN HERSTELRECHT

Doorheen de jaren heeft onze ervaring met bemiddeling tussen dader en slachtoffer ons meer en meer gevoelig gemaakt voor de structurele implicaties van dit model. Waar de bemiddeling zich aanvankelijk aandiende als een veredelde gespreksmethodiek voor specifieke, eerder uitzonderlijke “gevallen”, bracht de analyse van wat partijen tijdens het bemiddelingsverloop aanbrachten ons tot een wat weerbarstige visie op “herstel” en “herstelrecht” met een aantal algemeen-maatschappelijke implicaties. Herstelrecht behelst hierbij een specifieke en dynamische verhouding tussen een in zijn basisbeginselen geradicaliseerd strafrecht en een samenleving die zich actief laat bevragen op haar verantwoordelijkheid en oplossingscapaciteit. “Herstel” is hier dan niet enkel een behoefte van individuen, maar een structurele, door het strafrecht gearticuleerde uitdaging aan de samenleving. We durven hierbij vertrekken van de premisse dat het strafrechtelijk systeem wel degelijk geïnteresseerd is in het effect van zijn optreden op de concrete rechtzoekenden en op de samenleving als geheel. Een tweede onderliggende premisse is deze van een samenleving die het belang onderschrijft van een collectief gedragen en gearticuleerde ‘maatschappelijke orde’.

4.3.1. Herstelrechtelijk, gedialogeerd beleid als sluitstuk

In ons model roepen we de dialoog op tussen de strafrechtelijke rationaliteit en de oplossingscapaciteit binnen de “vrije samenleving”. Beide laten zich hierin wederzijds bevragen en verwerven vanuit deze bevraging identiteit en geloofwaardigheid. De achillespees van deze benadering is de principiële gelijkwaardigheid van beide structurele gesprekpartners. Hoe vermijden we dat het straf-

29. We sluiten ons op dit stuk aan bij de motivering van een model als family group conferencing zoals terug te vinden in: L. WALGRAVE, *o.c.*, p. 94-100.

recht in naam van dit herstel verwordt tot een zuiver formeel kader, zonder visie en slagkracht? Hoe vermijden we dat, in naam van dit herstel, het beschermende legaliteitsbeginsel met de voeten worden getreden, dat de staatscontrole en de maatschappelijke dwang zich ongebreideld op het sociale domein uitzaaien? Hoe stellen we die wederzijdse 'feedback'-functie veilig?

Dit brengt mij bij een laatste stelling, en meteen het besluit van deze bijdrage. Implementatie van herstelrecht als filosofie en dader-slachtofferbemiddeling als methode zijn maar verdedigbaar binnen een zich parallel ontwikkelend herstelrechtelijk beleid. Geheel in de geest van alles wat wij hier in voorgaande bladzijden hebben ontwikkeld dient dit beleid er één te zijn van structurele en voortdurende dialoog tussen alle bij de strafrechtstoemeting en criminaliteitsbeheersing betrokken maatschappelijke rationaliteiten. Anders gezegd: de individueel opgeroepen "tegensprekelijkheid" dient zich ook structureel op beleidsvlak te vertalen.

In de opzet en de organisatie van het project herstelbemiddeling vertaalden we deze vereiste van structurele dialoog in de verankering van het project aan een arrondissementeel samenwerkingsverband op basis van een samenwerkingsprotocol. Dit protocol voorziet de bemiddelingspraktijk van een stuurgroep, die garant staat voor een zekere betrokkenheid en het project voorziet van het nodige draagvlak.

Onze eerste stuurgroep dateert van 1993, bij de start van het actieonderzoek 'herstelbemiddeling' van de K.U.-Leuven.³⁰ We moeten toegeven dat de bekommernissen achter dit eerste samenwerkingsverband veeleer pragmatisch waren: in een experimentele fase had de herstelbemiddeling slechts overlevingskans mits een voortdurende, actieve ondersteuning van zowel de justitiële als de welzijnspartners. Geleidelijk aan is de ambitie rond de werking van de arrondissementele stuurgroep echter gegroeid. Met de betrokken partners ontdekten we dat de meerwaarde van de onderlinge dialoog rond herstelrechtelijke thema's verder ging dan de methodische begeleiding van ons eigen project.³¹

Toen de Bemiddelingsdienst Arrondissement Leuven in het voorjaar 1996 werd opgericht ging dit gepaard met de ondertekening van een al veel ruimer samenwerkingsprotocol waarin in totaal zeven partners werden betrokken: het Leuvense Parket, Politie en Rijkswacht, de dienst Justitieel Welzijnswerk Leuven, de V.Z.W. Oikoten, het Leuvense stadsbestuur en de K.U.Leuven.³² Quasi onmiddellijk na de oprichting sprak ook de Balie de wens uit mee structureel te worden betrokken.³³ Hoewel deze stap zeker ook door pragmatiek was geïnspireerd, was de ervaring met de arrondissementele stuurgroep zeer bemoedigend.

30. I. AERTSEN, L. VAN GARSSE, T. PETERS, *Herstelbemiddeling; Onderzoeksrapport periode 1/1/1993-31/10/1994*, Leuven, december 1994, p. 7 e.v.

31. Cf. o.m. G. LEYNEN, *De betekenis van een Samenwerkingsverband in de aanpak van Criminaliteit. De bemiddelingsdienst van het arrondissement Leuven als praktijkvoorbeeld*, Onuitgeg. eindverhandeling lic. Criminologische wetenschappen, Leuven, K.U.Leuven, Faculteit Rechtsgeleerdheid, 1998-1999, pp.120.

32. Cf. BEMIDDELINGSDIENST ARRONDISEMENT LEUVEN, *Jaarverslag 1996*, Heverlee 1997, pp. 79.

33. Reeds van bij de allerprilste start van onze bemiddelingsprojecten konden we rekenen op de steun en het advies van individuele advocaten, die overigens ook bij alle overleg en sturingsmomenten een actieve en vaak wezenlijke rol speelden. Het was dus enkel de structurele inpassing van de balie als dusdanig die pas iets later ter sprake kwam.

Zoals hoger aangehaald kreeg het project herstelbemiddeling in 1998 van de Minister Van Justitie als opdracht de herstelbemiddeling voor volwassenen in meerdere Vlaamse arrondissementen ter beschikking te stellen. We kozen ervoor om bij deze implementatie het concept van het arrondissementeel samenwerkingsverband als standaardmodel naar voor te schuiven.

Hierdoor werd de implementatie-opdracht van het project herstelbemiddeling wezenlijk de opdracht tot het tot stand brengen, in elk gerechtelijk arrondissement, van een netwerk waarvan de betrokkenen zich bij protocol verbinden tot een volgehouden onderlinge dialoog rond herstelrechtelijke thema's. Zo vond het project herstelbemiddeling-meerderjarigen tot nog toe in zes Vlaamse arrondissementen telkens zijn lokale inbedding in een arrondissementeel samenwerkingsverband waarin telkens het Parket, de Balie, het Algemeen Welzijnswerk, het Justitiehuis en de politionele diensten via een inmiddels gestandaardiseerde protocoltekst actief zijn betrokken.³⁴ Zoveel als mogelijk trachten we hierbij krachten te bundelen met de door de Vlaamse Gemeenschap gesubsidieerde bemiddelingsinitiatieven voor minderjarigen, hetgeen binnen de actuele bevoegdheidsverkeveling geen evidentie is.³⁵

Over de werking van de arrondissementele stuurgroep zou veel meer kunnen gezegd worden dat aan het slot van deze bijdrage wenselijk is. Natuurlijk is de ervaring nog maar beperkt en zijn er ook problematische kanten te signaleren. De hoofdtoon blijft, in mijn aanvoelen als "implementator" echter uitermate positief. Bijzonder bemoedigend is dat het mogelijk – en niet eens zo moeilijk – blijkt om in elk gerechtelijk arrondissement bij elk van de genoemde instanties mensen te treffen die zich met een zekere gedrevenheid rond dit thema willen engageren. Natuurlijk zijn er meningsverschillen en heeft (en houdt) elkeen zijn eigen specifieke invalshoek en bevoegdheid. Het model illustreert alleszins dat onderlinge dialoog mogelijk is en opent het perspectief op een gedragen, overlegd en in communicatie gestuurd criminaliteitsbeleid.

Mijn ervaring als bemiddelaar en als "implementator" brengt mij tot de overtuiging dat een herstelrechtelijke aanpak dergelijk arrondissementeel overlegmodel impliceert. We streven er dan ook naar dat de arrondissementele stuurgroepen als 'beleidsinstrument' op termijn een formeler statuut zouden krijgen. In zekere mate sluit deze idee aan bij zogenoemde "kruispuntfunctie" van de Justitiehuisen en kan een zinvolle aansluiting worden gezocht bij de diverse commissies die in functie hiervan door de wetgever in de schoot van deze Justitiehuisen werden voorzien.³⁶

Voorwaarde is dan wel dat ook hier de klassieke structurele verkevelingen in functie van gezamenlijk overleg zouden worden overstegen, elk van de genoemde invalshoeken doelbewust en evenwaardig wordt aanwezig gesteld. Wezenlijk gelden op dit structurele niveau dezelfde uitgangspunten als in de individuele dader-slachtofferbemiddeling: de basisovertuiging dat een gedragen oplossing de aanwezigheid van een veilig kader vooronderstelt waarin diverse maatschappelijke invalshoeken in respect kunnen worden beluisterd en met el-

34. Cf. ook de opeenvolgende jaarverslagen van de V.Z.W. Sugnomè, Forum voor Herstelrecht en Bemiddeling.

35. Cf. V.Z.W. SUGGNOMÈ, FORUM VOOR HERSTELRECHT EN BEMIDDELING, *Jaarverslag 2000*, p. 11-13.

36. Cf. K.B. Justitiehuisen, *B.S.* 29 juni 1999.

kaar in gesprek gebracht. Dergelijke beleidsgerichte dialoog vormt de noodzakelijke “pendant” voor de inspanning en de moed die individuele daders en slachtoffers in de bemiddeling opbrengen en maakt de herstelbemiddeling als ‘instantie’ tot een scharnierpunt, niet enkel tussen dader- en slachtofferbelang, maar tevens tussen het particuliere en het algemene, tussen de individuele morele “vaardigheid met het recht” en de maatschappelijk in regels en beleid vertaalde “rechtvaardigheid”.

Herstelrecht als het bouwen van bruggen tussen individu en samenleving? Herstelrecht als een vorm van samenlevingsopbouw? Vanuit de ervaring van de voorbije jaren en mits een goed begrip van de gebruikte termen, raakt deze invalshoek voor mij steeds meer de kern van de zaak.